

PLATONOVİ DOKAZI O BESMRTNOSTI DUŠE

Rako, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:059674>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

PLATONOVİ DOKAZI O BESMRTNOSTI DUŠE

KATARINA RAKO

Split, 2023

Odsjek: Filozofija

Predmet: Antička filozofija

PLATONOVİ DOKAZI O BESMRTNOSTI DUŠE

Studentica:

Katarina Rako

Mentor:

Prof. dr. sc. Tonći Kokić

Split, prosinac 2023.

Platon je često u svojim djelima isticao odgoj kao jedan od temeljnih potencijala ljudskog postojanja, a čovjeka opisuje kao zemlju koja će u jednu ruku usporiti naš rast ili u drugu ruku potaknuti nas da rastemo kao osoba. Svoj rad posvećujem onome koji mi je pomogao da rastem kao osoba. Mom ocu.

SADRŽAJ

1. UVOD	2
2. PLATON	3
3. SLIČNOSTI INDIJSKE MISLI I PLATONA	5
4. GLAVNO NAČELO ŽIVOTA- BRIGA O DUŠI	7
5. SMRT- KRAJ ILI POČETAK?	10
6. BESMRTNOST DUŠE KROZ DJELA	12
6.1. FEDON	13
6.2. FEDAR	23
6.3. GOZBA ILI O LJUBAVI	25
7. KRITIKE I SLAGANJA S IDEJOM BESMRTNOSTI DUŠE	27
ZAKLJUČAK	30
SAŽETAK	32
SUMMARY	34
POPIS LITERATURE	34
INTERNET STRANICE	34

1. UVOD

Filozofija kao grana znanosti vuče korijene od antičke filozofije, a jedan od najutjecajnijih filozofa tog vremena je bio Platon. Jedno od glavnih pitanja koje je Platon izučavao je pitanje duše, a upravo je ona temeljna ideja svih njegovih djela.

U ovom radu iznose se Platonovi dokazi o besmrtnosti duše. Uz biografske podatke i glavna Platonova učenja, spominje se visok stupanj sličnosti njegovih ideja s idejama koje se nalaze u Indijskoj filozofiji, religiji i kulturi. Neke od tih sličnosti su reinkarnacija, odnosno metempsihoza, gdje se ističe dualizam duše i tijela. Nakon toga se iznosi prema Platonovom mišljenju glavna zadaća svakog pojedinca, a to je briga o duši, a smrt se iz očiju filozofa gledala kao spasenje i novi početak, a ne kao kraj. Većina Platonovih dokaza o besmrtnosti duše nalazi se u dijalozima *Fedon* i *Fedar* koji ujedno čine središnji dio rada. Na samom kraju se iznose kritike i slaganja s Platonovim učenjem o duši. Aristotel je bio Platonov učenik i sljedbenik, ali nije istovrsno gledao na pojam duše.

2.PLATON

Platon (sg. *Platon*)¹, grčki filozof (Atena, 27. V. 427. pr. Kr. – Atena, 347. pr. Kr.). Pravim imenom Aristoklo (sg. *Aristokles*), nazvan je Platon (»široki«) vjerojatno zbog atletske građe, široka čela ili pak zbog širine znanja. Potjecao je iz ugledna roda najvišeg atičkoga plemstva. Kao mladić sudjelovao je u ratu, bavio se gimnastikom, govorništvom i pjesništvom, ali je poslije pod utjecajem filozofije spalio sve svoje pjesme. Filozofsku je pouku već od svoje dvadesete godine primio od Sokrata, kojemu je ostao vjeran i nakon njegove smrti. Nakon toga često je putovao u južnu Italiju (lat. *Magna Graecia*), u sjedište Pitagorine škole, u Egipat, te tri put u Sirakuzu na Siciliji, u nadi da će tamošnje vladare Dionizija Starijega i Dionizija Mlađega učiniti filozofima koji bi pravedno vladali. Nakon povratka u Atenu oko 387. pr. Kr. osnovao je vlastitu filozofsku školu u gaju blizu Atene posvećenu junaku Akademu, glasovitu Akademiju.

Platon je pisao u obliku dijaloga, a kao središnja ličnost razgovora obično se pojavljuje Sokrat, kroz čija usta govori sam Platon, koji je s vremenom sve više toga prešutno ili izrijeком prihvaćao od pitagorovaca i elejaca. Zbog toga se Platonov i povijesni Sokrat prilično razlikuju.

Put od *mythosa* prema *logosu* vodi pitanju o izvoru filozofije: on se nalazi u Erosu (ljubavi), ushITU ili zanosu prema filozofskoj spoznaji, jer mudrost pripada među najljepše stvari, a Eros je demon (eng. *daimon*, nap. a.) ljubavi za ljepotom, pa je stoga nužno da traži mudrost nalazeći se između mudraca i neznalice. Sama ljubav pak teži rađanju, a time i besmrtnosti; odvrćanjem od tjelesnosti kao nekom katarzom, duša (sg. *psykhe*) dopire do nečega čudesno lijepoga, vječnoga što niti postaje niti propada, jer to je bit same ljepote, ona je praljepota i božanska ljepota, ona sama po sebi jest i sa sobom je istovrsno i ono vječno, priča Sokrat da ga je tomu poučila proročica Diotima.²

Platon je smatrao da iznad osjetilnog svijeta postoji svijet nepromjenjiva bitka. Glavna svrha i cilj tog bitka su da on dosegne potpunu puninu bitka. Taj bitak “se može zahvatiti jedino umskom spoznajom, bez ikakva sudjelovanja osjetila” (Rohde, 2020: 493). Svijet koji postoji van znanja duše je svijet bitnosti i takav svijet se kod čovjeka ostvaruje tek prilikom čina, tj. djelatnosti samoga mišljenja, “a ujedno se otkriva i najviša moć njegove duše, sposobnost ne samo da apstrahirajući iz mnoštva pojava u sebi tvori opće pojmove lišene stvarnosti, nego da

¹ U ovom radu sve starogčke riječi navode se u transliteriranom obliku, bez naglasaka.

² Platon. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 3. 11. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48642>>.

se preko svega iskustva samostalno vine nepogrešivim znanjem u onostrano carstvo stalnoga, najrealnijeg bitka” (Rohde, 2020: 493).

Drugim riječima, taj osjetilno-tjelesni svijet (*kosmos aisthetos*) samo je paslika praslike (*kosmos noetos*). Ta nas spoznaja naposljetku vodi onamo gdje se nalaze same ideje praslike, vječne bitnosti ili uzori (paradigme), na nadnebesko mjesto (*hyperouranios topos*), što je ne samo lijepo nego također mudro i dobro, a spoznaje se umom kao sjećanje (*anamnesis*). Rađa se ne samo tijelom nego i dušom, kao što potvrđuju primjeri besmrtnika Homera i Hezioda, i drugih dobrih pjesnika koji su stekli besmrtu slavu. O svemu tomu Platon raspravlja u svojim najljepšim dijalozima *Gozba* i *Fedar*, vrhunskim primjerima grčke proze.³

U hrvatskoj enciklopediji (2021) se navodi da ono što po sebi zbiljski jest, odnosno ono lijepo, mudro i dobro nas vodi tomu da nas zrenje istine upućuje prema pravednosti po sebi. Prema svemu tome se pojedinac koji ljubi mudrost (*philo-sophos*), a ujedno se i liši katarze tjelesnoga svijeta, približava spoznaji samoga boga. Nadalje, u hrvatskoj enciklopediji (2021) se djelo *Gozba* opisuje kao rasprava koja uči kako živjeti, Fedon je dijalog koji daje pouku o tome što je smrt i kako se umire sa uvjerenjem vječnoga života imajući u vidu idealnu i besmrtu bitnost. No težište je Platonova razmatranja u njegovu čuvenom dokazivanju besmrtnosti duše, a ono uključuje životnost i isključuje smrtnost.

Slika Atenska škola Rafaela Santija iz 16. st. često se uzima kao uzor u interpretaciji antičke filozofije: na slici Platon prstom pokazuje prema gore držeći pod rujom knjigu *Timej*, misleći na svijet ideja, a Aristotel prstom pokazuje prema doljenoseći knjigu *Nikomahova Etika*, odnosno prstom pokazuje prema ovozemaljskom svijetu. U ovom slikovnom prikazu vidimo glavno načelo Platonovog učenja, a to je teorija o idejama i svijet ideja kao pravi svijet od kojeg sve i kreće. “Ispravno su budući naraštaji očuvali sliku o njemu kao onu svećeničkoga mudraca koji rukom koja opominje besmrtnomu ljudskom duhu želi pokazati put nagore, od ove siromašne zemlje uvis k vječnomu svjetlu” (Rohde, 2020: 515).

³ Platon. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 3. 11. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48642>>.

3. SLIČNOSTI INDIJSKE MISLI I PLATONA

Platon je vjerojatno pod utjecajem pitagorejaca razvio učenje o besmrtnosti, a pitagorejci vjerojatno pod utjecajem Orfika. Za Platona su duša i tijelo dvije supstancije koje su supstancijalno različite, iako su privremeno spojene u ovozemaljskom životu. On dušu opisuje kao homogenu nepolaznu supstancija, poput ideja jer je ona zapravo jednaka idejama. Ono što dušu čini sličnoj idejama je to što su istog porijekla. Također jedna od bitnih stavki duše zbog koje se znatno razlikuje od tijela je ta što je ona samopokretna, a tijelu je potrebna duša da bi bilo u stanju kretanja. Te je duša kao i ideje vječna, odnosno duša ne može umrijeti.

Ako usporedimo Platonovu teoriju o besmrtnosti duše i indijsku kulturu možemo zamijetiti velike sličnosti. Kada je riječ o duši i indijskoj kulturi tada se najčešće spominje pojam *samsāra* (skr.) što odgovara starogrčkom pojmu *metempsihoze*.

Metempsihoza (*metempsykchosis*) je filozofsko-religijsko naučavanje prema kojemu ista duša može uzastopno oživljavati više tijela sve dok se ne oslobodi materijalnog oblika; transmigracija. U užem smislu, prolazak duše kroz duševne stupnjeve, pri čemu reinkarnacija nije uvijek nužna. *Metempsihoza* se susreće kod starih Egipćana, u budizmu, kod orfika i drugih. Odgovara naučavanju o *samsari* kao ponovnom rađanju života. U grčkoj filozofiji *metempsihozu* u raznim, često i divergentnim varijantama, zastupaju pitagorovci, zatim Filon, Plotin, Proklo i dr.; pobija ju Aristotel.⁴

Ukratko rečeno, *metempsihozu* u indijskoj vjerovanju shvaćamo kao reinkarnaciju, kao proces cikličkog kretanja duše koje nema svog kraja već se javlja niz rađanja i umiranja. Ta duša je kao i kod Platonovog shvaćanja besmrtna i nakon smrti tijela ona ostaje živa, ali ovisno o moralnom djelovanju čovjeka za života se određuje njen daljnji put. Zovko (2010) navodi da je umiranje za dušu proces odvajanja od tijela, a sam proces rađanja je njezino ponovno utjelovljenje. Po svemu tome kao zaključak se izvodi da duše moraju postojati i poslije smrti kako bi uopće došlo do čina rađanja, odnosno do reinkarnacije duše, odnosno kako bi pojedinac mogao trajno živjeti u procesu rađanja i umiranja. U protivnom bi moglo doći do toga da život bude usmjeren samo u pravcu vlastitog uništenja.

Sljedeći citat je prikaz shvaćanja *metempsihoze* kod Grka: »Duša je vezana sad za ovo živo biće, sad za ono... prolazeći pokraj psića kojeg su tukli, kažu, tužno (Pitagora, nap. a.) je rekao: 'Stanite, ne tucite ga, to je ljudska duša, moga prijatelja, prepoznao sam ga po njegovu plaču'... čiste duše bivaju odvedene na najviše mjesto...« (D.L. VIII, 14, 36, 31). Osim što

⁴ *metempsihoza*. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. 11. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40406>>

ovaj citat jasno prikazuje shvaćanje metempsihoze kod Grka, on ujedno prikazuje i tri temeljna elementa kada govorimo o odnosu čovjeka i metempsihoze:

- 1.) duša ne može umrijeti ili nestati, dakle duša je besmrtna. Osim besmrtnosti ima mogućnost prelaska iz jednog tijela u drugo tijelo nakon što biva oslobođena od strane tijela.
- 2.) duša prelazi iz jednog tijela u drugo tijelo, ali postoji mogućnost da duša mijenja vrstu bića u koje se nastanjuje, npr. duša je bila u tijelu žene, ali se nakon toga nastanjuje u tijelo magarca. Do promjene iz jednog bića u drugu vrstu bića dolazi kada je osoba za života živila dobro, odnosno pokorno i poštujući sva pravila, ili s druge pak s strane ako je živjela uz sve loše zasladi života, ne držeći se pravila i urednoga života.
- 3.) “čini se da čiste duše mogu biti na neki način izdvojene na ’najviše mjesto’ i tako možda oslobođene iz kruga umiranja i preporađanja” (Kokić, 2020: 166).

Uspoređujući antičku grčku i indijsku kulturu:

U nekim su točkama ta vjerovanja istovjetna; besmrtnost duše, transmigracija duše u drugo tijelo, moralno ovisna zakonitost (prepo)rađanja, mogućnost bijega iz kotača života i smrti, vegetarijanstvo. U nekim su točkama vjerovanja samo slična: koncepcija cikličkog vremena, razumijevanje (besmrtnosti) duše kao istovjetne besmrtnom univerzalnom i kasnije izlaženje izvan hilozoističke ideje u Grka, a u Indijaca vjerovanju u sopstvo (*atman*) kao refleksiju beskonačne svjesnosti ili u iluziju individualnosti (*jiva*). U nekim su točkama različita: (ne)mogućnost preporađanja razumske duše u životinjskom tijelu u Grka u kasnoj fazi učenja, čega nema u Indiji (Kokić, 2020: 161).

Ako duše stavimo sa strane i sagledamo razmišljanja i shvaćanja tijela kod indijske kulture i kod grčke kulture, to jest u ovom slučaju kod Platona, vidimo da oboje shvaćaju tijelo kao jednu vrstu zatvora od kojeg se duša treba osloboditi i riješiti.

No, ako se pojam metempsihoze malo dublje istražuje vidimo da se pojam prostire kroz sva vjerovanja i kulture, počevši od Indije pa sve do Židova i kršćana. “Prvo spominjanje metempsihoze bilježi se kod grčkog historičara Diodora sa Sicilije, koji učenje pripisuje Pitagori” (Cornelli, 2016: 4). S jedne strane Indijci vjeruju u cikličkost vremena u kojem duše prelazi u različite žive oblike, a s druge strane Židovi i kršćani vjeruju da će kroz pijenje vode života ostvariti besmrtnost duše. “Cijeli argument počiva na jamačno spornoj pretpostavci da postoji ograničeni broj duša koje se nalaze u cikličkom procesu nastanka i nestanka, reinkarancije i segregacije” (Zovko, 2010: 12).

4. GLAVNO NAČELO ŽIVOTA- BRIGA O DUŠI

Pitanje je: Što je duša i gdje se ona nalazi? Ovo je pitanje koje preispituje našu savjest, vjeru i sva dosadašnja istraživanja. Tako "...čuvveni pitagorejac Filolaj izriječkom tvrdi da je duša harmonija koja zbog grijeha boravi u tijelu kao u grobu" (Zovko, 2010: 19). Ovim se pitanjem bavio i Platon. "Prema Platonu, duše žive u beskonačnome vremenu i izvan svakoga vremena kako su od početka živjele, svjesne svojega sebstva. On naučava osobnu besmrtnost" (Rohde, 2020: 509). On je bio jedan od onih filozofa koji su tvrdili da je duša besmrtna, da je ona ta koja s jedne strane ne može nikad nestati, ali s druge strane ona ne može nikada ni nastati. Dakle kada nastupi smrt, ona čovjeku oduzima sve osim duše. I to je jedan od razloga zašto je glavni cilj čovjeka briga o vlastitoj duši jer umiranjem tijela, umiru sva osjetila, sve vrline, svi organi u čovjeku osim vječne ideje zvana duša.

Duša je čisto duhovno biće; od materijalnoga kao "mjesta" u kojemu se ono bivajuće oblikuje u mutne odslike bitka u njoj nema ništa. Beztjelesna je; pripada carstvu "nevidljivosti" koje u ovome nematerijalističkom učenju važi za ono najrealnije, realnije od najteže materije. Ona nije jedna od ideja, štoviše, čini se da ona u jednoj ideji, ideji života, ima udio isto kao što pojave inače imaju udio u svojim idejama. Ali ona je bliže cjelokupnomu carstvu vječnih ideja nego išta drugo što sâmo nije ideja, među svjetovnim stvarima ona je ideji "najsličnija" (Rohde, 2020: 493)

Ali kako duša po Platonovim argumentima nema ni početak ni kraj, onda je kretanje duše objašnjeno kao kružno. Ona se ponajprije nalazi u svijetu ideja. Platon tvrdi da je svijet ideja onaj realni svijet u kojem se nalaze praslike stvarnosti i prema njima su nastale kopije na ovozemaljskom svijetu. Nakon toga duša dospijeva u ovozemaljski svijet gdje pronalazi svoje sklonište, odnosno tijelo. Već od prije nam je poznato da Platon iznosi svoju teoriju ontološkog dualizma, odnosno teoriju postojanja dvaju svjetova, svijet ideja i ovozemaljski svijet. Svijet ideja je jedini istinski svijet, koji je vječan, nepropadljiv, nepromjenjiv. Ovozemaljski svijet je čista suprotnost svijetu ideja. Dakle, to je svijet koji je propadljiv, koji je prolazan i koji je promjenjiv. Tijelo pripada propadljivom svijetu, a duša pripada vječnom svijetu ideja. Upravo ovaj odnos duše i tijela, tj. dva dijela kod čovjeka se naziva antropološki dualizam.

Daleko s onu stranu svijeta u koji je život stavio čovjeka leži carstvo istinskoga bitka, Dobra i nepomučena savršenstva; težiti u to carstvo, osloboditi duh od nemira i varljivosti osjetila, odriješiti se od žudnje i afekata koji bi ga htjeli "pribiti" ovdje dolje odvojiti se od tijela i tjelesnoga života najviša je zadaća duše. (Rohde, 2020: 509)

Platon često govori o "katarzi" kojoj svatko treba težiti. Kada koristimo pojam katarza kod Platona mislimo na očišćenje duše od tijela i svih njegovih zala i grijeha. "Umjesto k ritualnoj čistoći, treba težiti održati spoznaju onoga vječnog čistom od zatamnjenja putem obmanjujuće

varke osjetila, treba težiti k sabiranju i sakupljanju duše u sebe samu, k njezinu uzdržavanju od doticaja s prolaznim, nečistim i onim što vuče nadolje” (Rohde, 2020: 504). I ovdje vidimo poveznicu s onim religioznim jer čistoća do koje svaka duša doseže je čisti bitak i carstvo ideja, a taj bitak i ideje su zapravo carstvo onog božanskog. “Dobro” kao najviša ideja, najveći uzor, posljednja svrha kojoj teži sav bitak i postojanje, istovremeno nešto više nego sve ideje, prvi temelj svega bitka i svega znanja, božanstvo je samo” (Rohde, 2020: 504). Očišćenje duše već na ovozemaljskom svijetu igra ključnu ulogu jer “već na zemlji ono čini pravoga filozofa besmrtnim i božanskim” (Rohde, 2020: 507). Pravi filozof da bi dosegao prijelaz iz ovozemaljskog u ono božanskog, treba se truditi da postane što sličniji bogu. “Krajnji željeni cilj toga načina organizacije zemaljskoga života bilo bi ukidanje svega života na zemlji” (Rohde, 2020: 515). Taj krajnji cilj ostvarenja duše je van vremena i prostora, nema prošlost ni sadašnjost, to je vječnost.

“U Platonovo vrijeme prevladavalo je, naime, Homerovo mišljenje da duša poslije smrti nastavlja živjeti u Hadu kao biće sjene, bez razuma i svijesti” (Zovko, 2010: 10). Nakon čovjekove smrti duša ostaje postojana i odlazi u Had, a kasnije prema zaslugama se vraća na ovozemaljski svijet, gdje joj je već određeno tijelo u kojem će boraviti do čovjekove smrti. Najbitniji period boravka duše je na ovozemaljskom svijetu. Ponašanje čovjeka će odrediti pripadajuće mjesto duše u Hadu, ili će se družiti s bogovima ili će se valjati u blatu. Platon jako često dušu uspoređuje sa kočijama.

Petračić (1997) metaforički prikazuje dušu kao dvopreg s dva konja i upravljačem. Na slici kočijaš upravlja sa dva konja. “Kod božanskih duša oba su konja plemenita, dok je kod ljudskih jedan konj dobroćudan, a drugi zloćudan” (Petračić, 1997: 11). Konji predstavljaju tri dijela (aspekta) duše: um, hrabrost i požuda. Racionalni dio duše, odnosno um je upravljač, koji upravlja sa hrabrošću i požudom. Drugim riječima hrabrost i požuda predstavljaju dobro i zlo, a racionalni dio duše je taj koji drži sve po kontrolom. Ako požudni dio duše nadjača onda se duša okreće onom materijalnom i tjelesnom, te na taj način postaje okaljana. A ako racionalni dio duše vrati sve pod kontrolu tada duša teži za znanjem i za mudrošću i tada spoznaje pravu istinu. Konj koji predstavlja dobro, tj dobroćudni konj pokušava uzdići dušu u sferu istine i božanstva, odnosno u sferu istinskih bivstava, a zloćudni konj je taj koji usmjerava dušu na krive staze i povlači je u sferu onoga osjetilnoga. Duše koje se spretno ne izvuku u sferu istine, već ostanu pri onom osjetilnom padaju na zemlju i povezuju se sa svime što je tjelesno. Drugim riječima, kočijaš je zapravo osoba koja upravlja sudbinom duše.

„U svakom od nas su dvije sile vladarice i pokretačice, za kojima idemo, kamo nas vode, jedna, koja je usađena želja za nasladama, a druga stečena, misao koja teži na dobro. Ove

se dvije u nama katkad slažu, a ima kad se protive jedna drugoj, te nekad prevladava jedna, a nekad ova druga.” (Plat. Phaedrus 237c). Da bih najbolje prikazao kada se dvije sile vladarice, odnosno kada se dobro i zlo ne slažu koristi primjer susreta s lijepom osobom. Kod takvog susreta plemeniti konj ostaje miran i staložen, a zloćudni konj krene se otimati i nasrtati kako bi došao što bliže da osjeti ovozemaljski užitak. I onda tu glavni pokret odigrava kočijaš koji pokušava zloćudnoga konja vratiti na ispravni put i uvjeriti ga kako vanjska ljepota ne vrijedi ništa spram one ideje lijepoga. Ako uspije u svojoj kontroli zloćudni konj će preći u dobroćudnog i izbjegavati će tjelesne užitke, ali pak ako kočijaš ne uspije iskontrolirati konja, konj upada u sferu tjelesnoga. “Treba se koncentrirati na onu istinsku i besmrtnu osobnost, i pomoću filozofije poput morske trave ili školjaka svući ono što je tjelesno i smrtno“ (Plato Rep. 611b-d).

Cijela filozofska rasprava o besmrtnosti duše prelazi s ontološkog stajališta na epistemološko. “Platon ovdje suptilno objašnjava kako ljudski um raspolaže spoznajnim sposobnostima koje naša smrtna egzistencija nije mogla izvesti iz empirijskoga iskustva” (Zovko, 2010:14).

5. SMRT- KRAJ ILI POČETAK?

“U svome filozofiranju Platon ne razumijeva život s motrišta smrti, ..., nego smrt razumijeva pomoću života” (Zovko, 2010: 28). Erler (2008) tvrdi da smrt ne znači nužno i kraj, već je to početak nesmetane težnje za znanjem sa naglaskom da se ne smije forsirati odvajanje duše od tijela. Bog je taj koji nalaže ljudima da ostanu upravo tu gdje ih je on i postavio, a sam čin samoubojstva bi se gledao kao nešto >>bezbožno<<. Ova tvrdnja iznosi srž Platonovog shvaćanja života i smrti. Stari Grci su imali smrtnu kaznu, Sokrat je također bio osuđen na nju. Znajući da ih čeka sudnji dan mnogi bi dolazili u raskošnoj odjeći, sa najvrijednijim nakitom na sebi, ne znajući da će se njihovoj duši suditi tek nakon smrti. Kad se navodi pojam smrt nužno se misli na smrt tijela, a ne duše. Platon tvrdi da su uzaludne sve te materijalne stvari jer će upravo zbog njih pojedinci dobiti najgoru moguću kaznu, a to je da njihova duša ne završi među bogovima ili u Hadu, već će se kao životinje valjati u blatu.

Ono što Platon navodi kao glavno načelo po kojem bi svaki čovjek živjeti je da traži ono nevidljivo bogatstvo, apsolutnu spoznaju a ne vidljivo blago. Osim materijalnih stvari navode se i drugi grijesi duše, poput pohlepe, bahatosti, seksualne žudnje i ostalo. Smatra se da je to vrtlog grijeha iz kojih će se teško koji pojedinac izvuci zato je nužno potrebno da se takvi pojedinci oslobode svih navedenih okova kako bi mogli uživati u svim blagodatima koje će im biti pružene nakon smrti tijela, odnosno nakon ovozemaljskog života.

Iako većina filozofa s veseljem gleda na trenutak smrti jer ih tamo čeka čista istina, strogo im je zabranjeno da oni sami odlučuju kada će njihova duša otići u blaženstvo. Drugim riječima, strogo je zabranjeno da bilo koji filozof ili pojedinac općenito na svoju volju odluči kada će umrijeti, to jest da počini samoubojstvo. Dakle, bilo je zabranjeno da se itko od njih igra bogova.

Platon često navodi filozofiju kao lijek i spas za sve duše, kako bi kasnije otišle u Had i družile se s bogovima jer jedino filozofi mogu u potpunosti spoznati pravu istinu i razmišljati racionalno. “Shodno tome, filozofija bi zapravo trebala biti briga za vlastitu smrt, odnosno, trajni proces uvježbavanja u kojem se ljudska duša postupno oslobađa od vezanosti za vlastitu tjelesnost težeći za istinskom inteligibilnom spoznajom” (Zovko, 2010: 9). Pojedinac uz pomoć filozofije će se dovesti u mogućnost da spozna sam sebe, a spoznati sam sebe je najteži zadatak s kojim se čovjek za vrijeme ovozemaljskog života može suočiti. “Oni koji su istinski predani filozofiji, kako kaže Platon, po prirodi stvari bave se samo umiranjem i smrću. (*Fedon*,

64a)”. Pojedinac kada razmišlja o smrti ujedno razmišlja i o svom životu jer život je taj koji predodređuje kuda će duša nakon što tijelo umre. Proučavajući život, proučava se i smrt, što dovodi do toga da pojedinac do srži razmišlja o smrti.

Ili, smatra on, smrt čovjeku donosi potpunu besvjesnost, poput spavanja bez snova, ili duša prelazi u drugi život u carstvu duša, za koje se prema njegovim naznakama, čini kao da ima daleko više sličnosti s homerskim Hadom nego s blistavim, izmaštanim zemljama teologa i teologizirajućih pjesnika” (Rohde, 2020: 489).

Samim time smrt postaje jedan od čovjekovih saveznika s kojim će se svatko kad-tad susresti, a ne gleda se na smrt kao na jednog od najvećih neprijatelja koji odnosi svo stečeno bogatstvo i sve blagodati ovozemaljskog svijeta. Potrebno je za života biti skroman, oduprijeti se svim tjelesnim požudama poput bahatosti, mržnje, pohlepe, seksualnog uzbuđenja, bogatstva i ostaloga. Potrebno je da čovjek ne traži previše za života, da živi minimalistički, da ne pretjeruje u životnim potrebama, da ne uživa u neumjerenosti u jelu i piću, da se ne kiti raznoraznim nakitom i odjećom. Dakle, treba živiti samo u skladu sa svojim nužnim potrebama koje će pojedinca održavati na životu.

Odgov je jedan od glavnih čimbenika s kojim će pojedinac uspjeti naći sklad u svom životu i okrenuti se pravim vrijednostima koje će ga naposljetku odvesti u besmrtnost i Had. Platon je i u svom djelu *Država* pisao koliko je odgov važan za svakog građanina. Nužno je potrebno da pojedinac prati rad i djelovanje pravednika, hrabroga, mudroga kako bi i on postao jedan od njih. Dakle, odgov je važan jer praćenjem one druge strane pojedinac poprima sve karakteristike te osobe koju je za života pratio tako će od hrabroga nastati hrabri, od pravednoga pravedni i od razboritoga razboriti.

“Država završava sa razmatranjem najvećih nagrada za pravednost i najvećih kazni za nepravednost. Izlaganje se sastoji od tri dijela: (1) dokaz besmrtnosti duše; (2) božanske i ljudske nagrade i kazne za ljude za života; (3) nagrade i kazne nakon smrti (Strauss, 2006: 38)”. Iz djela *Država* možemo vidjeti da je odgov taj uz pomoć kojeg dosižemo granicu pravednika i naposljetku ona nas vodi u besmrtnost duše prema kojoj će pojedinac s jedne strane primiti nagrade i kazne za vrijeme ovozemaljskog života, a s druge strane će pojedinac primiti božanske kazne i nagrade nakon smrti tijela.

6. BESMRTNOST DUŠE KROZ DJELA

Platonovo djelo *Fedar* povezano je s djelom *Gorgija* jer se oba djela bave tematikom retorike. Nadalje se tematika djela nastavlja na *Sofista*. Zatim se djela dalje nastavlja na *Fedona* i *Gozbu*. Ono što se sa sigurnošću može reći da sva Platonova djela imaju istu srž, a to je da se svako od ovih djela među ostalim bavi i tematikom duše koja je za vrijeme ovozemaljskog života okovana tijelom, te pokušava se osloboditi i ostvariti svoj vrhunac, odnosno besmrtnost. Zovko (2010) navodi da je umiranje za dušu proces odvajanja od tijela, te da je rađanje ponovno utjelovljenje duše. Kao zaključak se izvodi to da duša mora postojati i poslije smrti da bi se uopće moglo dogoditi rađanje, tj. reinkarnacija duše, odnosno da bi se mogao nastaviti život u cjelini kao trajni proces rađanja i umiranja. U protivnom dolazi do paradoksalne situacije u kojoj bi život bio jednostrano usmjeren samo u pravcu svoga uništenja.

Nemoguće je provjeriti koliko su, otkada su nastali, Platonovi dijalozi utjecali na snalaženje, širenje i uobličavanje vjere u besmrtnost, utjecaj koji se tokom stoljeća mijenjao, ali ostao neprekidan sve do našega doba “ (Rohde, 2020: 490). Smatra se da Platon nije od samog početka imao ideju o besmrtnosti duše. “Čini se da je najvišu predodžbu o biti i dostojanstvu, podrijetlu i sudbini duše, koja se proteže u vječnost onokraj svakoga vremenskog ograničenja, Platon stekao tek kada je dovršen najveći njegov obrat u filozofiji (Rohde, 2020: 492).

Platon je pisao kroz Sokrata kao lika koji je predstavljao i iznosio sve Platonove teze, teorije, spoznaje i razmišljanja općenito. “U dijalozima nema potrebe istaknuti činjenicu da je Sokrat bio Platonovo glavno nadahnuće u užem razdoblju njegova života” (Guthrie, 2007: 30). Jedan od glavnih razloga zašto je Platon koristio Sokrata kao svog glasnogovornika je upravo taj što je Sokrat i ostavio veliki utjecaj na njega i pomogao mu u realiziranju njegovih ideja.

“Očigledno je kako Platon u svojem filozofskom spjevu o naravi, podrijetlu, sudbini i određenju duše, koja je bezvremena a opet postavljena u vremenitost, neprostorna a opet treba biti uzrok svemu prostornom kretanju, slijedi tragove teologa starijega doba” (Rohde, 2020: 501). Platon se u svojim izlaganjima o besmrtnosti duše često puta oslanjao na teologe i misterijske svećenike. “Sam u potpunosti i neprijetvorno postaje teološkim pjesnikom onda kada, po uzoru na poučno pjesništvo, opisuje doživljaje duše između dviju stanica zemaljskoga hodočašća, ili pak stupnjeve zemaljskoga životnog puta koji dušu vode nadolje, sve do životinje” (Rohde, 2020: 502).

Platon je dušu kao temu stavio u mnoga svoja djela, a neka od njih su: *Fedar*, *Fedon*, *Gozba*... Kao temeljno djelo za shvaćanje besmrtnosti duše se stavlja *Fedon*. “Ni u jednom se

drugome dijalogu Platon nije tako obilato osvrnuo na filozofska mišljenja i nauk svojih prethodnika, tako da Fedon u određenom smislu predstavlja Platonov kritički dijalog s postojećom misaonom baštinom”(Zovko, 2010: 9).

Glavni cilj u svim djelima gdje se spominje duša je dokazivanje da je duša s jedne strane vremenski prije tijela, a s druge strane ontološki izvornija od tijela. Glavni aspekt duše je da je duša prije svega starija od tijela, a samim time je mnogo moćnija od njega, te ga na taj način nadvladava i vodi. Analizirajući Platonova djela dolazimo do nekih od sljedećih zaključaka:

1. Duša je samopokretačka
2. Duša je besmrtna
3. Kretanje duše je cikličko; duša nakon smrti tijela sa ovozemaljskog svijeta ide u Had i tako u krug
4. Bitno je da duša za vrijeme boravka na ovozemaljskom svijetu spozna pravu istinu i da ne padne u ponore onoga tjelesnog i zemaljskog
5. Svaka duša za cilj ima ostvarenje onog apsolutnog, odnosno odlazak u sferu ideja

“...pa je duša počelo suprotnosti, jednostavna je i složena, vječna i postala, u sredini je i izvana, počelo je koje se umnaža itd. itd “ (Žunec, 2010: 21)

6.1. FEDON

Fedon odnosno filozofski razgovor u djelu započinje Sokratovim objašnjavanjem zašto se filozofi ne bi trebali bojati smrti. Tvrdi da je smrt zapravo oslobađanje od okova i konačni trenutak u kojem je moguća spoznaja i istina. “Obično se smatra da je Platon u ovom prvom izlaganju o duši upotpunio Heraklitov nauk o povezanosti suprotnosti počevši ga s pitagorejskom teorijom o selidbi duša” (Zovko, 2010: 11). Odlika, značajka pravog filozofa je biti spreman i pripremljen za umiranje. “Ono što će filozof nakon svoje smrti ostvariti zajednica će simbolički obilježiti tako što će preminuloga štovati kao demona” (Rohde, 2020: 514). Glavna ideja ovoga djela koja se proteže od samog početka je da je svaki filozof spreman na svoju smrt i da je sa radošću očekuje, ali s druge pak strane nikada ne smije izvršiti samoubojstvo jer je svaki pojedinac pod vlasništvom božjim i ako bog smatra da je dobro za pojedinca da mu on oduzme život da će on to i učiniti. Zaključak cijele ove ideje je da svaki filozof tek nakon svoje smrti ostvaruje svoj vrhunac u potpunosti, odnosno ostvaruje svoj cilj jer za života tijelo je to koje ga koči u mnogim stvarima, poput spoznaje istine, a samim tim činom dovodi dušu u stanje zbnjenosti. Sokrat je odnos čina smrti i filozofa opisao kao

situacija u kojoj jedino tada fiziof pokazuje svoju mudrost jer zna da smrt nastupa samo za tijelo, a duša je ta koja ostaje vječna i odlazi u bolji svijet.

U ovom djelu prožeta su četiri glavna argumenta za besmrtnost duše: 1. Nastajanje iz svojih suprotnosti: “Jedno nastaje iz onoga suprotnoga i da se proces postojanja odvija iz jednoga u drugo” (Plat., Fedon: 71b). 2. sjećanje, odnosno anamneza: “Platon ovim želi naglasiti kako duša prije nego što stupi u proces osjetilnog zamjećivanja iskustvenih stvari već raspolaže znanjem o idejama pomoću kojih spoznaje ono što nama na prvi pogled izgleda kao realna zbilja, a zapravo bi bez prenošenja na ideje izgledala kao bezlična, amorfna masa. Tek prenošenjem naših osjetilnih zamjedaba na ideje mi zapravo spoznajemo stvari određivanjem njihova značenja i utvrđivanjem njihova identiteta” (Zovko, 2010: 15).; 3. jednostavna priroda duše, koja je slična božanskom: “Zamjećujemo kako je Platon ovdje u trećemu argumentu spretno ugradio poznate stavove svojih prethodnika, na jednoj strani Parmenidovu tvrdnju o istovjetnosti mišljenja i bitka, te na drugoj Empedoklovo načelo da se slično spoznaje pomoću sličnoga“ (Zovko, 2010: 17).; 4. logički misticizam.

Želeći se na poseban način odužiti svome učitelju, Platon prikazuje posljednje uzničke trenutke Sokrata u razgovoru s tebanskim pitagorejcima Simijom i Kebetom, učenicima znamenitoga Filolaja. Tema se naravno nameće sama po sebi; pred Sokratom je posljednji dan života, a nazučnost pitgorejaca Platon koristi da započne razgovor na visokoj filozofskoj razini (Zovko, 2010: 8).

Ehekrata zanima kako su protekli Sokratovi zadnji dani, a Fedon navodi kako je Sokrat u svojim zadnjim trenucima izgledao sretno, te da se to vidjelo u njegovom ponašanju i govoru. Samim ovim prikazom sretnog Sokrata se želi pokazati da svaki pravi filozof čeka čin smrti. Također Fedon navodi kako je Sokrat umro bez straha i blagohotno, te da je ostavio dojam da ga sreća čeka i u Hadu (Plat., Fedon 58e).

Kroz razgovor sa Kebetom dolazi se do spoznaje glavne zadaće svakog pravog filozofa, a u djelu to glasi na sljedeći način: „Kako bih istražio što znače neki snovi i ispunio svoju svetu dužnost kad mi je već naloženo da se posvetim umijeću muza” (Plat., Fedon: 60e). Filozofi su kroz razna argumentiranja, slaganja i neslaganja došli do tvrdnje kako je svakom filozofu s jedne strane zabranjeno dignuti ruku na sebe, a s druge strane svaki filozof se treba radovati smrti. Kao razlog zabrane samoubojstva Sokrat navodi sljedeće: “Onda je vjerojatno besmisleno da smijemo počinuti samoubojstvo, prije nego Bog smatra nužnim, kao što je sada slučaj sa mnom“ (Plat., Fedon 62c). Dakle, Sokrat želi istaknuti kako su bogovi ti koji upravljaju životima ljudi, te da ljudi nemaju pravo izigravati bogove i odlučivati svojevrijem

kada je došao njihov posljednji čas. Stoga Sokrat argumentirano tvrdi da su bogovi ti koji upravljaju ljudskom egzistencijom i cijelim materijalnim svijetom, te ih navodi kao ishodišnu i krajnju točku svega što se zbilo u prošlosti i svega što će se dogoditi u budućnosti.

Nakon argumentacije o zabrani samoubojstva, Sokrat i ostali filozofi se vraćaju na raspravu o radosnom iščekivanju smrti. Sokrat navodi sljedeće argumente: svaki pravi filozof bi se trebao radovati smrti jer u njemu leži nada da će se nakon smrti sresti s bogovima i s ljudima koji su bolji od ljudi što ovdje žive. Glavna zabuda među populacijom ljudi je tada oni uopće nisu svjesni sa kolikom radošću filozofi teže ka smrću. Zbog toga je i sam Sokrat ogorčen jer filozofi cijeli svoj život teže umrijeti kako bi dosegli svoj vrhunac, odnosno kako bi spoznali istinu, a s druge strane kada dođe trenutak umiranja većina je ogorčena i uplašena. Sokrat objašnjava smrt na sljedeći način: "A biti mrtav zapravo znači, da se tijelo odijelilo od duše, da je ostalo samo za sebe" (Plat., Fedon 64c). Zatim se rasprava nastavlja na pitanje: "Sputava li nas tijelo u traganju za znanjem kada ga uzmemo za sudružnika, ili ne sputava?" (Plat., Fedon 65a).

Iznosi se tvrdnja da nas tijelo sputava u traganju za znanjem jer nam ni vid ni sluh ne daju neku istinu, odnosno drugim riječima rečeno ako duša pomoću tijela pokušava doći do istine, očito je da će je tijelo zavarati. „A duša promišlja najbolje tek ako je ništa ne zbunjuje: ni vid ni sluh, niti pak bol ili užitak, nego koliko god može ostaje sama za sebe, distancira se od tijela, te bez zajedništva i dodira s njime i teži za onim što zaista jest“ (Plat., Fedon 65c). Dolazi se do zaključka da je tijelo zatvor za dušu jer duša zbog tijela ne može doseći istinu i spoznaju. „Naše nam tijelo stvara tisuće smetnji jer se moramo brinuti za njegovu prehranu, a kad nas spopadnu bolesti, sprječavaju nas u traganju za istinskim bitkom. Tijelo nas ispunjava seksualnim požudama, pohlepama i tjeskobama, svim mogućim maštanjima i bezbrojnim ništarijama, tako da iskreno rečeno, pod njegovim utjecajem nikada nećemo doći do spoznaje“ (Plat., Fedon 66c). Isto tako naše tijelo nas tjera na borbu, pohlepu i ratove jer žudi za posjedom i da bude jači i moćniji nad drugima. S druge strane dok pokušavamo nešto novo istražiti i saznati, tijelo nas opet zaustavlja jer u nama stvara strah i paniku i tada dolazimo u stanje nesposobnosti spoznaje istine. Ako je tijelo to koje nas zaustavlja u spoznaji istine, onda postoje dvije mogućnosti: prva je to da nikada nećemo spoznati istinu, a druga je ta da spoznaja istine slijedi nakon odvajanja duše od tijela, odnosno nakon smrti. Dakle na smrt se gleda kao proces čišćenja duše od tjelesnih okova, koji zbunjuju dušu i udaljavaju je od prave spoznaje.

Nakon iznošenja tvrdnje da čovjek, odnosno da pravi filozof tek nakon smrti ostvaruje svoj pravi cilj, Simija i Kebet traže da se prethodno dokaže, to jest da se iznesu argumenti da duša nije propadljiva.

Prema Sokratu čovjek čistu spoznaju dosiže tek nakon smrti u Hadu. Had (sg. *Haidēs*) (Pluton), u grčkoj mitologiji, sin titana Krona i Reje, bog podzemnoga svijeta. Nakon pobjede nad titanima Had je s braćom Zeusom i Posejdom podijelio vlast nad svijetom i dobio podzemlje. Žena mu je bila Perzefona, koju je oteo. Posvećen mu je bio čempres, a kao žrtvu su mu prinosili crnu ovcu. Prikazivan je s ključevima podzemlja u ruci, u pratnji troglavoga psa Kerbera, koji je čuvao ulaz u podzemni svijet. Mnogi su antički autori izbjegavali upotrebljavati njegovo ime, pa su ga nazivali Pluton (bogat) i prikazivali ga s rogom obilja. Često ga pisci poistovjećuju s Tartarom ili Podzemljem. Mnogi grčki i latinski filozofi i pjesnici jednako upotrebljavaju naziv Had za osobu kao i za podzemni svijet, prebivalište mrtvih, mjesto tmine (zapad) i sl., gdje pokojnici žive kao sjene. Poznate opise podzemlja (Hada) donosi Homer u *Ilijadi* i *Odiseji*. Hadov je oklop činio nevidljivim onoga tko ga je nosio, npr. Atenu i Hermesa prema *Ilijadi*. – U prenesenome značenju had je smrt i grob.⁵ “Kao i krajnji ciljevi njezina razmatranja, duša je sada uzdignuta, njezina sila tek gore može biti djelatna na dostojan način. Kao posrednica između dvaju svjetova kojima istovremeno pripada, ona dobiva novo, svećeničko dostojanstvo” (Rohde, 2020: 493).

Kad bi zamijetili čovjeka koji se ljuti što mora umrijeti i koji se boji umrijeti mogli bi zaključiti da je taj čovjek ljubitelj tjelesnoga. Takav čovjek s jedne strane ne mari za dušu, ne želi spoznati pravu istinu, a s druge strane mari jedino za novcem, odjećom, tjelesnim požudama, slavom i svim ostalim “okovima“ koji spriječavaju dušu u pronalasku istine. I takvi ljudi za razliku od filozofa smrt smatraju zlom. Kao jedna od glavnih vrlina pravog filozofa koji s radošću iščekuje svoju smrt se ističe razboritost. Tu se još nadovezuju hrabrost, promišljenost, pravednost i općenito svaka vrлина, ali one su prave i istinske jedino ako su povezane sa razboritošću. Potrebno je da duša natjera tijelo da prihvati sve vrline jer „onaj tko dođe u Had neočišćen i neposvećen, valjat će se u blatu, a očišćeni i posvećeni kad stigne tamo, pridružiti će se bogovima“ (Plat., Fedon 69c). Prema Sokratovom mišljenju bogovima će se pridružiti oni koji su živjeli filozofiju na istinski način. “Ali vama ću kao svojim sucima iznijeti obrazloženje o svome uvjerenju da će čovjek koji je svoj život posvetio filozofiji, onog časa

⁵ Had. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 3. 11. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=24013>>.

kada mora umrijeti, s povjerenjem i nadom očekivati da će nakon što premine zadobiti najveća dobra“ (Plat., Fedon 63e).

Zovko (2010) iznosi tvrdnju da je Sokrat očekivao prigovor od svojih sugovornika da se duša može raspršiti i posve nestati nakon što napusti tijelo, odnosno svoje prebivalište. Zbog toga Sokrat daje argumentiran odgovor prema kojemu se u svoje sastavne dijelove može zapravo raspasti samo ono što je iz njih sastavljeno, kao primjerice sve materijalno i i tjelesno, dok se duši koja je u svojoj biti jednostavno, nepromjenjiva i bestjelesna ne može tako nešto dogoditi. U tom kontekstu Platon koji progovara kroz lik Sokrata naglašava kako postoje dvije vrste bitka, vidljivi i nevidljivi.

Platon vidljivi bitak opisuje kao ovozemaljski svijet, odnosno promjenjivi svijet kojeg se opaža uz pomoć osjetila, a s druge pak strane nevidljivi bitak su ideje. Te ideje su vječne i nepromjenjive, a spoznajemo ih uz pomoć našeg uma.

Zatim se postavlja pitanje: “Hoće li, naime, duša postojati i nakon što se odijeli od tijela, ili će na dan čovjekove smrti i ona skončati i nestati“ (Plat., Fedon 70a)? Sokrat ovo pitanje argumentira na način da postoji uvjerenje da se duše nakon smrti idu u Had i onda se ponovno vraćaju na ovozemaljski svijet. Dakle, zaključak glasi da duša postoji i nakon smrti jer na koji način bi se onda vratila na ovozemaljski svijet. Rasprava se nastavlja dalje uz pitanje: “nastaje li nužno ono što ima suprotnost upravo iz svoje suprotnosti“ (Plat., Fedon 70e)? Iz te rasprave je donesen zaključak da zapravo sve nastaje iz svojih suprotnosti (npr. iz nečega maloga nastaje nešto veliko, iz sporijega nastaje brže itd.) Jasno je da je suprotnost od života umiranje i da jedno nastaje iz drugoga, odnosno iz živoga nastaje mrtvo i iz mrtvoga nastaje živo. „Dakle kad ne bi postojao obrat, kao što dobro znaš, tada bi na kraju sve imalo ista obilježja, ostala bi u istom stanju prestavši s ponovnim nastankom“ (Plat., Fedon 72b). Kada bi se dogodilo to da sve što je mrtvo ostane u tom stanju tada bi na koncu sve bilo mrtvo. Zovko (2010) navodi kako se svaka promjena odvija na ekome supstratu, taj supstrat se ne mijenja sam. Za primjer uzima čovjeka koji zaspe i probudi se, čovjek koji je u svojim postupcima bio nepravedan i promijenio se u pravednoga. Zovko navodi da Platon smatra da je duša nije ništa drugo nego li nepromjenjiva supstancija ne kojoj se odvijaju promjene njezina stanja, naime život i smrt.

Prvom izlaganju u prilog besmrtnosti duše najčešće se prigovara neadekvatna analogna usporedba budnosti i spavanja sa životom i smrću koja je zasnovana na jezičnoj bliskosti između izraza “probuditi se” i “oživjeti”. Nadalje, prvom argumentu se opravdano prigovara da je u prikazu permentnoga procesa nastanka i nestanka stvari u prirodi, duša shvaćena kao općeniti nositelj promjena i pokretački princip, a da je zapravo individualnost egzistencije posve zapostavljena. (Zovko, 2010: 12)

Još jedan od dokaza da je duša besmrtna je prisjećanje. "...sposobnost prenošenja (anapherein) osjetilnim zamjedaba na same ideje, odnosno svođenje jasnih ideja na nejasne osjetilne zamjedbe, Platon slikovito naziva prisjećanjem duše na ono što je gledala u vječnoj sferi inteligibilnoga dok nije rađanjem ponovno utjelovljena" (Zovko, 2010: 14). Zapravo naše učenje i nije ništa drugo nego li prisjećanje, što bi značilo da smo i mi nekada u prošlosti morali nešto naučiti da bi se mogli uopće toga prisjećati. A sam taj čin učenja i prisjećanja bi bio nemoguć da naša duša nije postojala i prije nego što li je dospjela u tijelo. Dakle, netko tko se želi nečega prisjetiti to mu je već otprije mu poznato. Ljudi uz pomoć prisjećanja dolaze do spoznaje. „Ako netko nešto vidi ili čuje ili nekako drugačije zamjećuje, on to spoznaje, ali pri tome ima u svijesti nešto drugo što nije predmet te spoznaje nego neke druge, zar nećemo onda s pravom reći da se prisjetio onoga što je sebi predočio u svijesti“ (Plat., Fedon 73c)? Iz cijelog ovog argumentiranja proizlazi da prisjećanje prvi put nastaje na osnovi sličnih stvari, a drugi put nastaje na osnovi nesličnih stvari. Bitno je za naglasiti da mi spoznajemo ono što zaista jest. „Dakle prije nego što počnemo gledati, slušati i na drugi način zamjećivati, moramo nekako posjedovati znanje jednakoga što zaista jest, ako doista hoćemo jednake stvari naših osjetilnih zamjedaba prenijeti na ono za čime one teže da budu kao ono, ali su slabije od njega“ (Plat., Fedon 75b). Naposljetku dolazi se do zaključka da smo spoznaju morali dobiti i prije samoga rođenja, a da su duše postojale odvojeno od tijela i tek kasnije prešle u ljudski oblik. “Ljepota ovoga osjetilnog svijeta koji zahvaća oko, najplemenitije osjetilo služi doduše tomu da se Lijepo po sebi i za sebe, koje je ovdje vidljivo u izobličenu odsliku, prizove duši u pamćenje, da njoj samoj otkrije njezin najvlastitiji posjed koji je spremno prenijela iz jednoga ranijeg života izvan svake tjelesnosti” (Rohde, 2020: 510).

Još jedna od bitnijih stavki je ta da duša posjeduje razumnost. Znanje nije ništa drugo nego li posjedovanje stečene spoznaje koju ne gubimo. Kroz raspravu filozofi su utvrdili da je duša postojala i prije rođenja, a sada na red dolazi pitanje postoji li duša i nakon smrti ili ona pak nestaje i propada skupa sa tijelom. Sokrat se tu usprotivi tvrdeći da je postojanje duše i nakon smrti već dokazano u raspravi. Naime, ako je duša postojala i prije rođenja, to znači da je nastala iza smrti, odnosno mrtvoga stanja, što naposljetku dovodi do teze da duša postoji i nakon smrti jer se duša iz mrtvoga stanja opet vraća u ljudski oblik. Duša se opisuje kao nevidljiva: “ono što je istovjetno i postojano ne možeš ničim drugim dosegnuti osim razumskom spoznajom, jer je ,naime, nadosjetilno i kao takvo se ne može vidjeti“ (Plat., Fedon 79a).

Raspravljajući o duši filozofi dolaze do zajedničke teze „ da će svatko, pa čak i oni posve neuki, na temelju ovoga objašnjenja prihvatiti da je duša u svemu i nadasve sličnija istovjetnom i konstantnom bitku, nego onome što nije takvo“ (Plat., Fedon 79e). Po svemu sudeći duša je ta koja je sličnija onome božanskome, neraspadljivom i besmrtnom, a tijelo onome smrtničkome, ljudskome i raspadljivom. S jedne strane duša je uvijek istovjetna i konstantna, a s druge strane tijelo je čista suprotnost duši, odnosno tijelo nije nikad istovjetno ni konstantno. Tijelo se nakon smrti raspada i raspršti s vremenom, a duša koja je čista i koja se za života distancirala što više od tijela se ne raspada.

Nakon iznešenih argumenata o besmrtnosti duše Sokrat prikazuje put duše u Had. Zovko (2010) opisuje na detaljan način Had. Tvrdi da ljudi žive na zemljanoj ploči, gdje se nadovezuju voda, magla “Na zemljanu ploču na kojoj živimo u ovome svijetu nadovezuju se voda, magla i čisti eter, a iznad njih je opet gornja zemlja, svijet savršenosti u kojem će stanovati duše koje su se u ovome životu posvetile istinskoj filozofiji. One koje su se odavale lagodnom životu očekuje putovanje u donju zemlju do koje vode ponori, do kojih je Tartar najpoznatiji, i rijeke, Ocean, Aheront, Priflegentont i Stiks. Najveći grešnici završavaju u Tartaru, a jedan dio njih se nakon svog pokajanja nastanjuje u Aheruškom jezeru, gdje inače izravno dopijevaju oni koji su manje griješili u ovome svijetu pa nisu morali ići u Tartar. Nakon opisanoga prikaza što sve očekuje dušu poslije smrti, slijede upozorenje da duša u Had može ponijeti jedino obrazovanje, a sav nakit skupa s tijelom ostavlja u propadljivom svijetu.

Ako se duša odvoji od tijela okaljano i nečisto, jer je bila vezana uz tijelo, ugađala mu, voljela ga, bila očarana utjecajem njegovih požuda i naslada, tako da ništa drugo i nije smatrala zbiljskim osim tjelesnosti, dakle ono što se može dodirnuti, vidjeti, uživati u jelu i piću i seksualnom zadovoljavanju, a ono što je našim ocima nedostupno i nevidljivo, a samo dostupno spoznaji i filozofiji, to što je navika mrziti, bojati ga se i izbjegavati ga, smatraš li ti da će takva duša moći sama za sebe osamostaliti se“ (Plat., Fedon 81b)? Navodi se za dušu sljedeće: „Ona će očito i dalje biti opterećena tjelesnošću jer se družila s tijelom i vezala uz njega, a zbog trajnog zajedništva s njime i različitih ugođaja, ostatak će mu privržena“ (Plat., Fedon 81c). Smatra se da duše koje nisu čiste i koje su se vezale uz tijelo ostaju na ovozemaljskom svijetu kao sjene koje lebde oko nadgrobničkih spomenika. Takve duše privlači svijet prolaznoga i vidljivoga, a od nevidljivoga svijeta, odnosno Hada, razvijaju osjećaj straha. I smatra se da su to duše loših ljudi koje će okolo lutati sve dok ne pronađu tijelo koje žudi za onim materijalnim jer su te duše i same prakticirale takav način života. Na primjer, oni koji su živjeli bahato i raskalašeno će najvjerojatnije završiti u rod magaraca, a oni koji su pljačkali za života i činili

nepravdu će dospjeti u rod vukova i sličnih životinja. A osobe koje su prakticirale na ispravan način filozofiju i koje su se borile za pravdu će dospjeti u rod pčela, mravi ili će se pak vratiti opet u ljudski rod i ponovno postati dobri i pravedni ljudi. Da bih netko pristupio u rod bogova potrebno je prvenstveno da bude istinski filozof, koji je sa ovog svijeta otišao potpuno čist. Također u rod bogova imaju pristup samo ljubitelji znanja. Filozofija je, naime, uočila da moć zatvora potječe od požude te da zatvorenik osobno najviše pripomaže vlastitom zatočeništvu, hoću reći da ljubitelji znanja znaju, ako se filozofija posveti svojoj duši koja se nalazi u takvom stanju, da će je opominjati i nagovarati da se oslobodi, pokazati joj da je promatranje koje se odvija pomoću naših očiju puno prijevara kao što je slučaj sa zamjedbama pomoću uha i drugih osjetila te je na koncu uvjeriti da se iz svega toga povuče, osim ako smo prinuđeni njima se služiti, te savjetovati joj da se usredotoči na samu sebe i tako sabrana u sebe da se ne pouzdaje ni u što drugo osim u sebe samu i ono što je upoznala pomoću bitka po sebi“ (Plat., Fedon 82). Dakle sve što duša upoznaje uz pomoć drugih osjetila ne smije smatrati istinitim. I svo to zamjećivanje uz pomoć osjetila se smatra vidljivim, a ono što duša zamjećuje je nevidljivo. Upravo sve te vidljive stvari, bol, užitak, pohlepa se smatraju „okovima“ duše jer takve stvari obuzmu tijelo i dovedu dušu u stanje da i ona sama povjeruje da je istina to što joj tijelo „zapovijeda“, a utvrdili smo da je to daleko od bilo kakve istine. “Znakovito je da upravo Platon naglašava kako naša spoznaja započinje s osjetilnim zamjedbama. Ali, da bismo mogli točno razaznati što osjetima zamjećujemo, Platon smatra da zamjećeno moramo prenijeti na ideje” (Zovko, 2010: 14). Duša kao takva neće dospjeti u Had, već će se naći u vrtlogu, gdje će na novo upasti u tijelo koje cijeni požude, bogatstvo i ostale nasladi. Nažalost takva duša nikada neće doći do prave istine, do onoga božanskog i čistog. Duša istinskog filozofa će otići u Had kada stavi svoje strasti pod svjesnu kontrolu, te razum uzme primat.

Duša bi trebala biti jedna vrsta skladnosti. „Tek nestankom duše tijelo će pokazati svu narav svoje slabosti i brzo se raspasti i istrnuti“ (Plat., Fedon 87e). Ali ako je istina da je duša postojala prije rođenja i da će postojati i nakon smrti, to znači da će se duša više puta rađati. Postavlja se pitanje je li duša dovoljno jaka da podnese toliko rađanja i umiranja tijela ili će i ona u jednom trenu oslabiti, te nestati i raspasti se skupa sa tijelom. Kada bi opisivali harmoniju i dušu mogli bi reći: „da je harmonija nešto složeno, a da je duša navodno harmonija sastavljena od postojećih napetosti u tijelu“ (Plat., Fedon 92a). Dolazi se do zaključka da je nemoguće da jedna duša može biti više ili manje od neke druge duše, a to bi značilo da nijedna skladnost nije u većoj ili manjoj mjeri od bilo koje druge skladnosti. Ako bi zloću gledali kao nesklad, a vrlinu kao skladnost onda je jasno kako niti jedna duša nema zloće u sebi jer sama

duša je sklad. "Iz ovog argumenta slijedi da će sve duše svih živih bića biti jednako dobra ako su, naime, sve duše po svojoj naravi upravo to što jesu: duše" (Plat., Fedon 94a). Ali Sokrat pobija ovaj argument da je duša skladnost jer duša vlada nad svojim sastavnicama, cijeloga života se protivi tjelesnim požudama itd.

Za pobliže dokazivanje besmrtnosti duše uzima se tvrdnja da sve lijepo je lijepo uz pomoć onoga lijepoga po sebi. Isto tako i sve ostale stvari kao npr: sve veliko je veliko je veliko pomoću velikoga po sebi itd. Iz svega toga proizlazi da svaka od ideja predstavlja nešto zbiljsko, a sve druge stvari imaju udjela u idejama i od tih ideja dobivaju svoje nazive. Naime ne može se nikada dogoditi da ljepota po sebi bude istodobno lijepa i tužna niti ljepota u nama može ikada prihvatiti ružnoću. Postoje dvije mogućnosti: prva je da će ljepota pobjeći i udaljiti se kad se približi njena suprotnost, odnosno ružnoća, a druga mogućnost je da će ljepota propasti. Ljepota u nama zato što je lijepa, ne podnosi da bude ružna. Dakle ljepota, a i sve druge ideje: " sve dokle je ono što jest, neće moći istodobno biti ni postati vlastita suprotnost, nego ili izmiče ili propada u novom stanju" (Plat., Fedon 102e). Ova tvrdnja je izazvala velike konkluzije jer se u prijašnjim raspravama tvrdilo kako iz malenoga nastaje veliko i obrnuto, da iz velikoga opet nastaje maleno. Dakle, nastanak onoga suprotnoga se razvija upravo iz same njegove suprotnosti, a sad se navodno tvrdi da je nemoguće da se takvo što ikad dogodi. Ali postoji ključna razlika između ove argumentacija i one prijašnje. U prijašnjoj argumentaciji se tvrdilo da suprotno nastaje iz nečega suprotnog, "a sada tvrdimo da suprotno po sebi ne može postati suprotnost samome sebi, niti ono kod nas niti ono što je u prirodi. Ranije smo govorili, prijatelju dragi o stvarima koje koje posjeduju suprotnost u sebi i nazivali smo ih po tim suprotnostima, a sad pak govorimo o samim suprotnostima jer njihovom prisutnošću i same i same stvari dobivaju svoje nazive. A za same suprotnosti kažemo da isključuju postanak jedne iz druge" (Plat., Fedon 103b).

Filozofi dolaze do sljedećeg zaključka nadovezujući se uz prethodnu argumentaciju: mora postojati nešto u tijelu da bi tijelo živjelo, a to je očito duša. A duša u sebi možemo reći sadržava život, a suprotnost životu je smrt. Sukladno već usuglašeno argumentu nemoguće je duša ikada primi suprotnost od onoga što sadržava u sebi. Dakle nemoguće je da duša ikada primi smrt, ako sadržava život u sebi. Sve ono što ne prima i ne prihvaća smrt nazivamo besmrtnim i samim time možemo reći da je po svemu sudeći duša besmrtna. Ako bi ono besmrtno uzeli kao nešto neuništivo onda govorimo o nemogućnosti da duša umre ili propadne kad joj pristupi njena suprotnost, odnosno smrt.

I onda se dolazi do teze da duša osim što je besmrtna, ona je neuništiva. "Priča se također da svakog pokojnika potraži njegov demon koji ga je štitio tijekom života i vodi ga na mjesto suđenja odakle nakon presude odlaze u Had s vodičem kojemu je naređeno da ih onamo otprati. Dobivši tamo što zaslužuju, nakon što su ondje ostali koliko je vremena propisano, dovodi ih drugi vodič nazad ovdje po isteku nekoliko velikih vremenskih ciklusa"(Plat., Fedon: 107d). Kada okaljana duša dođe na okupljalište drugih srodnih duša, ona biva izbjegavana jer nitko ne želi voditi takvu dišu, odnosno nitko ne želi biti njen vodič jer je počinila neku nepravdu. Takva duša će okolo lutati sama bez svog vodiča, sve do trenutka dok joj nužnost ne odredi mjesto gdje ona pripada, tj. mjesto njenog stanovanja. S druge strane neokaljane duše koje su vodile miran i spokojan život imaju bogove za svoje vodiče te imaju primjereno mjesto stanovanja. Čovjek "svoju dušu neće okititi ukrasom koji joj je stran nego onim koji joj pripada, kao što su razboritost, pravednost, hrabrost, sloboda i istina, te tako iščekivati svoj put u Had i krenuti kad ga sudbina pozove" (Plat., Fedon 114e).

Kao glavni zaključci cijeloga djela se izdvaja dualizam između duše i tijela, gdje se utvrđuje da duša natavlja postojati nakon smrti tijela. Bitno je uočiti razliku između tijela i duše, odnosno između onog nepropadljivog i onog propadljivog. Fedon je djelo u kojem se iznose četiri temeljne odrednice duše, a to su:

1.) argument cikličnosti: Platon tvrdi da sve u prirodi nastaje iz svoje suprotnosti, a kao primjer za jedan takav proces uzima stanje budnosti i spavanje. Tako stanje budnosti nastaje iz spavanja, a iz stanje sna ili stanje spavanja nastaje iz budnosti. Još neki od primjera su toplo i hladno, zatim veliko i malo. Ista stvar je i sa životom i smrti. Smrt nastaje iz života, što bi značilo da nešto nakon smrti ne nestaje, već će opet iz tog stanja smrti nastati život. Ovo učenje je Platon nastavio na pitagorejce. Dakle glavna teza ovog argumenta je da je kretanje duše kružno, da nema svog kraja. Duša nakon smrti tijela napušta ovozemaljski svijet i nastavlja svoj put u Had, tako joj se prema zaslugama određuje gdje će biti smještena, te koja je iduća duša u koju će se nastaniti.

2.) Argument prisjećanja ili argument o prisjećanju: "Opstojnost duše u prirodnim promjenama nastanka i nestanka stvari Simija povezuje s naukom o prisjećanju, čime ustvari započinje drugi "dokaz" (Zovko, 2010: 13). Osim u Fedonu, Platon nauku o prisjećanju koristi u svom djelu *Menon*. On u tom djelu želi dokazati da se znanje stječe dokazivanjem na način na preispituje roba Menona o geometriji. Ovaj primjer i ovo ispitivanje na robu Menonu je čisti primjer dokazivanja preegzistencije duše. Ta teza da je znanje nastalo teorijom prisjećanja se naziva anamneza. Sokrat je postavio Menonu pitanje o matematičkoj zagonetki prema kojoj su oni

došli do zaključka da je duša besmrtna. To učenje o geometriji je moralo biti u čovjeku već od prije da bih se on uopće prisjetio matematike i njenih principa, što bi u pravilu značilo da je to znanje stečeno prije nego što li je duša se nastanila u tijelo. “Učenje u utjelovljenima zapravo je proces prisjećanja onoga što je duša znala prije nego što je ušla u tijelo.” (Plato, *Meno*, 81a-e). Na cjelokupan argument prisjećanja Zovko (2010) tvrdi da Platon jamačno prvi put u povijesti filozofije iznosi na vidjelo apriorno obilježje naše spoznaje.

3.) Odnosni argument: U ovom argumentu Platon prikazuje da postoje dvije vrste bića. Taj dokaz o postojanju dvije vrste bića prikazuje uz ontološkog prikaza svijeta. Prva vrsta bića su oni vidljivi, a druga vrsta bića je njihova suprotnost odnosno ono nevidljivo. Vidljiva bića su čisti primjer ovozemaljskog svijeta, odnosno onog propadljivog i promjenjivog svijeta. S druge strane nevidljiva bića su bića svijeta ideja, svijeta savršenosti, nepromjenjivosti i nepropadljivosti. Da bi što preciznije odredio vidljiva i nevidljiva bića, tijelo stavlja u grupu vidljivog, a dušu u grupu nevidljivog bića .

4.) Duša se smatra glavnim principom života: “Temeljno pitanje o smislu ljudskoga života koje prožima svakoga pojedinca, u Fedonu je razmatrano sa stajališta odnosa života i smrti” (Zovko, 2010: 7). Da bi zaključio cijelo svoje učenje i objašnjavanje svojim sugovornicima prije svoje smrti, Sokrat pokušava ujediniti sve u jedno, odnosno želi zaključiti da je duša besmrtna, te razdvojiti život od smrti. Dušu opisuje kao jednu od ideja koja ne može nastati iz suprotnosti. Kao što toplo ne može nastati iz hladnoga, tako ni smrt ne može nastati iz života i suprotno. “Nasuprot brojnim osporavanjima Dorothea Frede tvrdi za četvrti >>dokaz<< da je logički posve korektno izveden i da ne sadrži *petitio principii*” (Zovko, 2010: 28).⁶

Bruno Snell (1986) u svom djelu *Sokrates im Gespräch - Vier Dialoge* tvrdi da je posljednjih pet poglavlja Fedona nešto najljepše što je čovjek ikada napisao.

6.2 FEDAR

U ovom djelu razgovaraju Sokrat i Fedar. Fedar je Atenjanin koji pripada bogatoj i obrazovanoj staleži, a sada rasprava između njih dvojice se odvija pokraj rijeke Ilis. Fedar iako je gajio ljubav prema filozofiji, ipak je više bio privržen samom govorništvu nego li filozofiji. Sama bit ili srž razgovora je eros. Eros (grč. *Eros*), u staroj grčkoj mitologiji utjelovljenje

⁶ D. Frede, nav. Dj. 144; Frede je tvrdila da je duša supstancija, te kao takva posjeduje esenciju u svom svojstvu života. Duša zbog toga ne može primiti smrt jer je smrt suprotnost života; usp. D. Frede, >> The final proof of immortality of the soul in Plato's *Phaedo*<<, Phronesis, 23 (1978) s.32.

životvorne snage koja se rodila iz prvotnoga kaosa. U kasnijim mitovima sin Afroditin i Aresov, bog ljubavi, krilat, lijep dječak s lukom i tobočcem. Njegove ljubavne strjelice pogađaju smrtnike i besmrtnike. Grci su ga smatrali i tvorcem svega što je lijepo u životu, on im je bio simbol prijateljstva i težnje za istinom, dobrotom i ljepotom; Platon u djelu *Gozba* daje Erosu značenje prije svega čiste, duhovne, netjelesne ljubavi. U mlađim mitovima Eros ima pomagače, svoju braću *erote*. U rimskoj mitologiji Erosu odgovara *Amor (Cupido)*. Eros je česta tema pjesničkih i likovnih djela. Često se identificira s ljubavlju uopće.⁷ Prije nego što odredi sam eros, Platon smatra da je potrebno odrediti djelovanje i narav ljudske, ali i božanske duše.

Prva Platonova stavka o duši je da ona samopokretačka, odnosno ona je ta koja pokreće sama sebe, a da bih mogla pokretati samu sebe potrebno je da konstantno bude u stanju kretanja. Onda se da zaključiti da je ona glavni izvor kretanja u cijelom kozmosu. „Duša je svaka besmrtna, jer ono, što se uvijek kreće, jest besmrtno. Ono pak, što drugim kreće i po drugom se kreće, budući da mu je prestanak kretanju, prestanak mu je života. Samo dakle ono, što samo sobom kreće, budući da samo sebe ne ostavlja, ne prestaje se nikad kretati, nego i drugomu svemu, što se kreće, izvor je i početak kretanja.” (Plat. Phaedrus 245c. Kao što je već zaključeno u Fedonu duša je besmrtna jer ona ne može nastati ni nestati. Također upravo ovi dokazi o besmrtnosti duše koja ne može nastati ni nestati ukazuju na to da je nemoguće povezivanje duše sa smrću. "Duša je dakle shvaćena kao inteligibilno bivstvo koje pokreće sve drugo, a princip svoga pokretanja nema ni u čemu drugome osim u sebi samoj" (Zovko, 1997: 10). Ovdje Platon na slikoviti način prikazuje dušu kroz primjer kočijaša i dva konja. Platon navodi kako postoji devet skupina ljudi koji se razlikuju po svom načinu gledanja na istinsko bivstvo. Na prvom mjestu se nalaze oni koji na istinu i istinsko bivstvo gledaju kao najviše načelo, odnosno na prvom mjestu se nalaze filozofi. Na dnu ljestvice, tj na devetom mjestu se nalaze tirani koji ne mare za krajnjom istinom i za svojom dušom već su opijeni tjelesnim stvarima. "U ovozemaljskom životu ljudska se duša prisjeća svega što je prije rođenja gledala tijekom vožnje po nebeskom svodu. Na primjeru vizualnog iskustva ljepote, Platon objašnjava kako se duša prisjeća istinske ljepote koju je vidjela motrenjem ideje lijepoga " (Zovko, 1997: 11). Ideja lijepoga se ističe od ostalih ideja po tome što se ona nalazi u svijetu osjetilnoga i može se reći da spada u najočitije ideje od svih navedenih. Ideja ljepote ima moć da izbriše sve

⁷ Eros. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 11. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18316>>.)

očite razlike između realnog svijeta i idealnog svijeta, a oni koji ostanu očarani i upuste se u uživanja osjetilnog svijeta i ljepote neće osjetiti ljepote sfere istinskog bivstva.

Da bih što detaljnije i točnije opisao susret duše s lijepim stvarima, koristi primjer dvoprega, gdje jedan konj ostaje suzdržan, a drugi konj krene nasrtati na ljepotu, a kočijaš je taj o kojem ovisi hoće li obuzdati nemirnog konja ili će ga pustiti da utone u svijet materijalnoga. Platon u ovom djelu dušu povezuje sa govorom, odnosno iznosi dušu kao bitnu stavku kod teksta kao vrstu umjetničkog djela. Kao prvo navodi da je bitan autor i njegova širina poznavanja područja o kojem piše, zatim pod drugu stavku navodi da je potrebno sve te informacije pravno definirati i nakon svega toga razumjeti sami kontekst djela. Pod četvrtom stavkom se stavlja duša. “Kao četvrto, potrebno je razlikovati različite tipove, odnosno naravi ljudske duše, izabrati govore i načine izricanja koji im odgovaraju i međusobno ih uskladiti. I na koncu, potrebno je sve to provesti u djelo” (Zovko, 1997:18).

Bitna razlika između Fedona i Fedra u shvaćanju i poimanju duše je što se u djelu Fedar duša gleda kao jedan od čimbenika svijeta. “I u *Fedru* i u *Zakonima* horizont rasprave o duši je ono božansko” (Žunec, 2010:8).

6.3 GOZBA ILI O LJUBAVI

Gozba je Platonovo najveće umjetničko djelo kada govorimo o spoju dijalektike i mitskog oblikovanja. Platon je upravo u ovom djelu iznio sve svoje crte ličnosti, počevši od pjesničke nadarenosti, pa sve preko dijalektične izvrsnosti i moći promatranja i uočavanja. U djelu *Gozba* se navodi da ljudi svoju besmrtnost traže upravo preko ljepote, a ta ljepota se dobije putem rađanja. bilo to duhovno ili pak tjelesno.

Diotima navodi da postoje tri progresivna stupnja: prvi stupanj je tijelo, zatim duša, a posljednji stupanj navodi znanje. Tijelo se koristi u konceptu prikaza tjelesne ljepote, a duša kao koncept duhovne ljepote. Kada bi izdvajali ove dvije ljepote po važnosti, na prvom mjestu bi bila duševna ljepota. Znanje se opisuje kao nadređena ljepota svih pojedinačnih promatranja i spoznaja. Nakon promatranja sve tri komponente može se dobiti opći doživljaj ljepote. Aristofan kao četvrti govornik je imao ključnu ulogu što se tiče spoznaje duše iz aspekta besmrtnosti. Aristofan je bio veliki zagovaratelj Erosa i cijele njegove religije. Da bi shvatili i upoznali Erosa i njegovu religiju, prije svega je potrebno shvatiti ljudsku prirodu i cijeli njen tijek od samih početaka. Ovdje se također oslanja na orfike i njihovu kulturu o besmrtnosti duše i čežnjom za ponovnim ujedinjenjem duše sa tijelom. Aristofan iznosi ostalim

sudionicima, odnosno ostalim govornicima groteskan mit. U mitu se navodi kako su ljudi u samim počecima izgledali nešto drugačije nego li danas, imali su četiri ruke, četiri noge, ali su imali dva lica koja su bila usmjerena jedan nasuprot drugoga. Uz muški i ženski rod još je postojao muško-ženski rod, odnosno- androgini. Ovaj rod ljudi se često prkosio i bahatio bogovima i zato ih bogovi odluču odvojiti, a za kaznu oni su cijeli život tražili svoju drugu polovicu.

Postoje tri stupnja ljepote koja naposljetku pojedinca odvode u sferu ideja.

1. Ljubav prema lijepim tijelima
2. Ljubav prema ljepoti duše
3. Ljubav prema mudrosti

Kod prvog stupnja ljubavi potrebno je uvidjeti da je ljepota nematerijalna. Drugi stupanj iznosi tezu da je ljepota nešto što se nalazi iznad onoga tjelesnoga. Ističe bitnost stvaranja dobrih navika i vrlina kod pojedinca, te same moralne vrline i djelovanje u skladu s državom. Kao zaključak ovog stupnja ljubavi se navodi ljepota duše koja je bitnija od vanjske, tjelesne ljepote. Sama ta ljepota duše je bitnija zbog onoga što slijedi nakon smrti tijela kada se prema moralnom djelovanju određuje daljni put duše. Treći stupanj je ljubav prema mudrosti koja kreće od pojedinačnih saznanja i teorija, poput znanosti, umjetnosti, pjesništva itd. Sva tri stupnja ljubavi ukomponirana zajedno čine duhovni razvoj duše na putu prema sferi ideja. Kao zaključak cijeloga djela može se izvući to da je ljepota i opažanje ljepote u raznoraznim stvarima jedan od načina na koje duša dolazi do svog krajnjeg cilja, do onog apsolutnog, odnosno do svoje besmrtnosti. Duša se nakon ostvarenja svog cilja upućuje prema svijetu ideja i zatim se cikličkim kretanjem vraća na ovozemaljski svijet prema svojim zaslugama i zatim opet u svijet ideja i tako u krug. "...Nužno je da ljubav teži i na besmrtnost" (Platon, Gozba: 78).

7. KRITIKE I SLAGANJA S IDEJOM BESMRTNOSTI DUŠE

Prva razlika između Platona i Aristotela vezano uz besmrtnost duše je ta što Platon pri proučavanju i analiziranju duše uzima samo dušu čovjeka, a Aristotel s druge strane uzima u obzir i duše životinja i biljaka. Prva točka duše koju je Aristotel kritizirao kod Platona je kretanje duše. Platon je smatrao da je duša samopokretačka, odnosno da pokreće samu sebe, a Aristotel je pokušao negirati taj stav tvrdeći da kretanje ne pripada duši, te da je nemoguće da duša pokreće samu sebe. Dakle, prema mišljenju Aristotela potrebna je neka supstancija ili materija koja će pokrenuti dušu. Kako bi pobliže opisao kretanje duše, Aristotel navodi četiri vrste kretanja: 1. kretanje prema nastajanju i nestajanju, 2. kretanje prema umanjivanju ili umnožavanju stvari, 3. promjena prema promjeni kakvoće, te 4. kretanje prema promjeni mjesta, tako da se određena stvar, supstancija ili materija premještaju. Aristotel smatra da se duša kreće kombiniranjem više vrsta kretanja.

Drugi argument koji je Aristotel poricao je harmonija duše. On je tvrdio da duši ne pripada harmoničnost, te je istu tu harmoničnost češće povezivao uz tijelo nego li uz samu dušu. Jednostavno rečeno za njega je nemoguće da duša bude sklad. Nailazimo na razliku i kod općenitog shvaćanja duše. Aristotel tvrdi da je duša supstancija, a Platon opisuje dušu kao entelehiju tijelu, odnosno opisuje je kao formu. Entelehija (sg. *entelekheia*: potpuna ostvarenost, prema *en + telos*: svršetak + *ekhein*: imati), ono što ima cilj i svrhu u samome sebi. Potpuno svrhovito ostvarenje nečega što je bilo potencijalno, samoostvarenje oblika nekog bića. Entelehija je ostvarena ako je postigla svrhu (sg. *telos*), tj. ako je entelehija shvaćena kao svršni uzrok, motiv za djelatnost i promjene koje dovode do njezina ostvarenja kao posljedice. Aristotel je tvrdio da je duša prva entelehija tijela, jer je njezin o tijelu neovisan nematerijalni bitak božanskoga podrijetla. Entelehija je biće u stanju dovršenja i čina nasuprot biću mogućnosti. Oblik kao djelatno načelo i kao opće djeluje u stvari, prema čemu pojedinačno nije ništa drugo nego ostvarena bit u realnome materijalnom predmetu, a to ostvareno, aktualno, jest entelehija. Sve pojedinačno prva je supstancija i označuje da je nešto to, vrste i rodovi druga su supstancija koja kazuje kakvo je nešto pojedinačno. Ta pojedinačna stvar egzistira jer je oformljena kroz svoju vrstu i rod. Razvojem filozofskoga mišljenja pojam entelehije postaje istovjetan s teleološkim načelom tumačenja svijeta. U neovitalističkoj biologiji (Hans Driesch)

pojam je entelehije »nematerijalno načelo« koje upravlja razvojem živoga bića.⁸ Također Aristotel je razdvojio duše na tri temeljne podjele: vegetativna, senzitivna i razumska.

Homer je imao identično razmišljanje kao i Platon kada govorimo o djeljivo duše i tijela. Homer navodi kako je tijelo ništa bez duše, da nema funkcije i da je jednostavno rečeno bezvrijedno bez duše. “Za njega je duša bezvrijedna ukoliko postoji bez tijela i ako nije povezana s mislima i osjećajima” (Kokić, 2015: 18). Isto takvo mišljenje je imao i Platon koji je navodio da je duše odjeljiva od tijela i da duša svoj vrhunac ostvaruje kada tijelo umre, a tijelo se nakon smrti raspadne jer ne funkcionira ako nema duše jer je ona ta koja ga pokreće i kontrolira.

Pitagorejci također istomišljenici sa Platonom kada govorimo o metempsihozi. Dakle, i oni su smatrali da je duša besmrtna, te da nakon smrti tijelo, ono se raspada a duša nastavlja svoj put dalje. Pitagorejci baš i poput Platona u središte čovjeka stavljaju dušu, a ne tijelo. Tijelo opisuju kao zatvor za dušu, koja će svoje oslobođenje doživjeti nakon što napusti tijelo. Oni su također navodili neke zabrane za vrijeme ovozemaljskog života kako bi duša doživjela očišćenje. Oni su navodili da bi se pojedinci trebali suzdržavati mesa u jelu, dok je Platon navodio da bi se pojedinci trebali suzdržavati materijalnih stvari, seksualne požude, pohlepe itd.

U antičkoj Grčkoj većina filozofa je zastupala jedno od dvaju stavova o duši: jedni su smatrali da je duša pokretač svega, pa se tako živo biće kreće, a drugi su poistovjetili dušu s počelima, što znači da živo biće spoznaje i opaža stvari koje jesu (Arist. DA 404b).

Iako je ovo samo dio kritika i slaganja uz Platonovu teoriju o besmrtnosti duše. Uočljivo je kako je kao i kod svake teorije ili teze uvijek dio onih koji su nastavili istraživanja svojih prethodnika ili učitelja uz slaganja s njima, a ima i sljedbenika koji su poricali dosadašnje teze oslanjajući se na svoja nova otkrića i spoznaje.

⁸ entelehija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. 11. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18022>>.

ZAKLJUČAK

Platon je bio jedan od najutjecajnijih filozofa svoga vremena, te samim tim ostavio velikog traga za buduće naraštaje. Ali i na njega je netko morao prenijeti učenje i ideje da bih došao do svojih spoznaja i novih razmišljanja. Analizirajući i proučavajući djelovanje orfika i njihove kulture, Platon uočava proces putovanja duše koji nema svog kraja, ali ni svog početka. Indijska kultura je bila poznata po svom štovanju reinkarnacije kao proces ponovnog vraćanja duše u tijelo. Izučavajući takvo učenje, Platon je došao do ideje besmrtnosti duše, tvrdeći da je duša vječna i neuništiva. A kao glavne argumente za to iznosi da je kretanje duše kružno, odnosno ciklično. Putanja duše ide od svijeta ideja, shvaćen kao stvarni svijet, pa u ovozemaljski svijet tražeći tijelo koje je prikladno za stanovanje. Nakon smrti tijela, ono se raspada, a duša se vraća u Had, te tu opet biva vraćena u ovozemaljski svijet, ali prema zaslugama, odnosno prema njenom ponašanju za vrijeme boravka na ovozemaljskom svijetu. Drugi argument u korist besmrtnosti duše je prisjećanje ili *anamnesis*. Ljudsko znanje nije ništa drugo nego li prijećanje koje je duša zadobila i prije nego li je utjelovljena u tijelo. Da bi se pojedinac prisjetio nečega potrebno je da je to znanje usađeno u pojedinca već od prije. Dokazivanjem dviju vrsta bića, Platon nastavlja svoj argument o besmrtnosti duše. Vidljiva i nevidljiva bića su prikaz odnosa stvarnog i vječnog svijeta ideja te propadljivog materijalnog svijeta. Kao posljedni argument Platon navodi dušu kao princip života, a to je ujedno i glavna zadaća svakog pojedinca, da se on brine za svoju dušu za vrijeme boravka u vidljivom, promjenjivom ovozemaljskom svijetu kako bi ostvarila svoj vrhunac u božanskom i vječnom svijetu. Kao jedan od načina brige za dušu se navodi skromnost. Skromnost u smislu distanciranja od nepotrebnih materijalnih stvari koji zasljepljuju pojedinca svojim raskošom i blještavilom. Uz to se još spominju suzdržavanje od seksualnih požuda i užitaka, a kao lijek za sve duše se ističe filozofija. Jedino uz pomoć filozofije pojedinac može spoznati pravu istinu, te nakon što duša napusti tijelo, ona će uživati u blagodatima s bogovima u Hadu. I to je jedan od razloga zašto nitko ne bi trebao gledati na smrt kao na nešto negativno i sa strahom jer upravo nakon smrti pojedinac spoznaje sve istine i dobrosti koje nije mogao uvidjeti za života.

Kao temeljno djelo za dokazivanje besmrtnosti duše kod Platona se navodi *Fedon*, a uz njega u ovom radu su obrađena i djela *Fedar*, te *Gozba*. Platon je uvijek pisao u obliku dijaloga, često izostavljajući sam sebe, a postavljajući Sokrata kao svog predstavnika koji će u njegovo ime iznositi sve njegove spoznaje i argumentirano raspravljati sa svojim sugovornicima. Kao glavni razlog zašto Platon postavlja Sokrata kao svog predstavnika je taj da je Sokrat njegov

učitelj, koji ga je upoznao sa filozofijom i svim njenim ljepotama. Ali poput svakog filozofa i sam Platon je bio na meti pohvala i nastavljanja na njegovo učenje, ali i na meti kritika. Aristotel je jedan od kritičara koji navodi da duša prije svega ne može biti jedna harmonija, a zatim još opisuje dušu kao supstanciju. Zapravo u samom definiranju duše se razlikuju jer Platon za shvaćanje pojma duše uzima samo ljudsku dušu, a Aristotel s druge strane uzima dušu čovjeka, životinje i biljke. Neki od istomišljenika sa Platonom su bili Homer i pitagorejci.

Kao glavni zaključak ovog rada i Platonovog dokazivanja o besmrtnosti duše se stavlja to da je duša prije svega vječna, a da ono šta je najpotrebnije je briga za dušu na ovom propadljivom svijetu, kako duša ne bi završila u blatu u tijelu neke od životinja. Kao glavni lijek za spas duše i krajnji odlazak u blaženstvo se navodi filozofija.

SAŽETAK

Cilj ovoga rada je prikazati Platonovo dokazivanje o besmrtnosti duše. Platon je svojim učenjem utjecao na mnoge filozofske škole i na same filozofe, počevši od platonizma, novoplatonizma, pa čak i na kršćanstvo, skolastike, njemački idealizma, Friedricha Nietzschea, Bertranda Russella i ostalih. Prikaz dokazivanja besmrtnosti duše u ovom radu započinje sličnostima indijske kulture sa Platonom. I kod Platona i kod indijske kulture se na tijelo gleda kao na zatvor od kojeg se duša treba osloboditi da bi stigla u blaženstvo. Da bih se dokazala besmrtnost duše, potrebno je prije svega definirati dušu. Dušu se gleda kao jednu od savršenosti, jednu od ideja. Kao jedna savršenost potrebno je prije svega da se ta harmonija nikada ne izgubi na način da se svaki pojedinac za života brine o svojoj duši. Kako bi se brinuo o njoj potrebno je da ne padne u zamke onoga što je lijepo oku vidljivome. Potrebno je distancirati se i suzdržavati se svih "okova" propadljivog života, poput materijalnih stvari, nakita, novca, suzdržavati se svih loših vrlina poput pohlepe, te suzdržavati se seksualnih požuda. Platon navodi da je bitnije kakav je čovjek iznutra, odnosno je li mu duša čista i pravedna, nego li to da li on nosi raskošnu odjeću i nakit. Pretpostavka je da sve što ima početak ima i svoj kraj, te se na taj kraj gleda sa strahom i sa negativnim stavom. Platon navodi da to ne bi trebalo biti tako, te da se na smrt gleda kao na nešto uzvišeno jer je to početak i spasenje za svakog pojedinca. Tijelo će doživjeti svoju smrt i nakon toga se raspasti, ali duša ostaje čitava, te nastavlja svoj put u Had gdje će prema njenim zaslugama biti poslana u sljedeće tijelo na ovozemaljskom životu. Sve ove teze je Platon iznio u svojim dijelima koja su pisana u dijalozima, te bez Platona kao jednog od sugovornika. Uvijek je uzimao Sokrata kao svog predstavnika koji će u njegovo ime iznijeti njegova zapažanja, razmišljanja i shvaćanja. Temeljno djelo za shvaćanje besmrtnosti duše je *Fedon*, a u ovom radu su još obrađeni i *Fedar* i *Gozba*. Zanimljivost kod Platonovih djela je ta što se dijalozi nastavljaju jedan na drugoga, a svaki se u nekom djelu dotakne duše i shvaćanje duše kroz razne aspekte. Na samom kraju su iznesene kritike Platonu i njegovom shvaćaju duše.

Ključne riječi: Platon, duša, besmrtnost, tijelo, Fedon, život, smrt

SUMMARY

The aim of this paper is to present Plato's proof of the immortality of the soul. With his teaching, Plato influenced many philosophical schools and the philosophers themselves, starting with Platonism, Neo-Platonism, and even Christianity, scholasticism, German idealism, Friedrich Nietzsche, Bertrand Russell and others. The presentation of proof of the immortality of the soul in this work begins with the similarities of Indian culture with Plato. Both in Plato and in Indian culture, the body is seen as a prison from which the soul must be freed in order to reach bliss. In order to prove the immortality of the soul, it is first necessary to define the soul. The soul is seen as one of the perfections, one of the ideas. As one perfection, it is necessary above all that this harmony is never lost in such a way that each individual takes care of his soul during his lifetime. In order to take care of her, it is necessary not to fall into the traps of what is beautiful to the visible eye. It is necessary to distance yourself and refrain from all the "shackles" of perishable life, such as material things, jewelry, money, refrain from all bad virtues such as greed, and refrain from sexual lust. Plato states that it is more important what a person is like on the inside, that is, whether his soul is pure and righteous, than whether he wears luxurious clothes and jewelry. The assumption is that everything that has a beginning has an end, and that end is looked at with fear and with a negative attitude. Plato states that it should not be like that, and that death is seen as something sublime because it is the beginning and salvation for every individual. The body will experience its death and then disintegrate, but the soul remains whole, and continues its journey to Hades where, according to its merits, it will be sent to the next body in this earthly life. All these theses were presented by Plato in his parts which were written in dialogues, and without Plato as one of the interlocutors. He always took Socrates as his representative who would present his observations, thoughts and understandings on his behalf. The fundamental work for understanding the immortality of the soul is the Phaedo, and this work also covers the Phaedrus and the Feast. The interesting thing about Plato's works is that the dialogues continue one after the other, and each one in some work touches the soul and the understanding of the soul through various aspects. At the very end, criticisms of Plato and his understanding of the soul were presented.

Key words: Plato, soul, immortality, body, Phaedo, life, death

POPIS LITERATURE

1. Aristotel. (1987). O duši. Zagreb: Filozofska biblioteka.
2. Barbarić, D.; Šegedin, P. (ur.) (2010). Platonov nauk o duši. Zagreb: Demetra
3. Cornelli, G. (2016). Aristotle and the Pythagorean Myths of Metempsychosis. *Méthexis*, 28(1), 1–13.
4. Erler, M. (2008). *Platon*. Zagreb: Naklada Juričić
5. Guthrie, W. K. C. (2007). *Povijest grčke filozofije, knjiga V. - Platon; Čovjek i njegovi dijalozi; Ranije doba, 303- 386*. Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o.
6. Heitsch, E. (1993). Platon, Phaidros. Übersetzung und Kommentar. Göttingen Platon. (2010). *Fedon*, Zagreb: Naklada Jurčić. Preveo Jure Zovko
7. Kokić, T. (2015). Pregled Antičke filozofije. Zagreb: Naklada Breza.
8. Laertije, D. (1973). *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*. Beograd: BIGZ
9. Platon. (1997). *Fedar*. Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o. Preveo Franjo Petračić
10. Platon. (1970). *Iljon- Gozba- Fedar*. Beograd: Kultura. Preveo Dr Miloš N.Đurić
11. Platon, (1997). Menon, Zagreb: KruZak
12. »PLATON«. U: Strauss, L. ; Cropsey, J. (ur.), *Povijest političke filozofije*, str. 13.-55., Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga.
13. Rohde E. (2020). *Psihe: Kult duša i vjera u besmrtnost u Grka*. Zagreb: Mizantrop Zagreb
14. Snell, B. (1986). Sokrates im Gespräch - Vier Dialoge. Frankfurt: Fischer Verlag.
15. Zovko, J. (2006). *Ogledi o Platonu*. Zagreb: Naklada Jurčić Strauss, L. 2006 .

Internet izvori

1. Eros. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

[Eros | Hrvatska enciklopedija](#)

2. Entelehija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

[entelehija | Hrvatska enciklopedija](#)

3. Had. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

[Had | Hrvatska enciklopedija](#)

4. Platon. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

[Platon | Hrvatska enciklopedija](#)

5. Kokić, T. (2020). Metempsihoza u antičkoj Grčkoj i veze s Indijom. *Bogoslovska smotra*, 90 (1), 161-180. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/238361>
6. Frede, D. (1978). The Final Proof of the Immortality of the Soul in Plato's "Phaedo" 102a-107a. *Phronesis*, 23(1), 27-41. <http://www.jstor.org/stable/4182027>
7. Lexilogos. Multilingual keyboard.
https://www.lexilogos.com/keyboard/greek_conversion.htm

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja KATARINA RAKO, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice NJEMAČKOG JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI I FILOZOFIJE izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 4.12.2023.

Potpis

Izjava o pohrani završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (podcrtajte odgovarajuće) u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Student/ica: KATARINA RAKO
Naslov rada: PLATONovi DOKAZI O BESHRNOSTI DUŠE
Znanstveno područje: HUMANISTIČKE ZNANOSTI
Znanstveno polje: ANTIČKA FILOZOFIJA
Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica rada:

prof. dr. sc. Tonči Kokić

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

/

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

prof. dr. sc. Tonči Kokić

prof. dr. sc. Hrvoje Relja

doc. dr. sc. Ljudevit Hanžek

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

a) rad u otvorenom pristupu

b) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).

(zaokružite odgovarajuće)

Split, 4. 12. 2023.

Potpis studenta/studentice: Peko